

קדושת פירות שביעית

א. מבוא

שנת השמיטה, שתמנה זה עתה, טומנת בחובה דינים הלכתיים רבים, שיונקים מיסודות רוחניים משמעותיים.

ככלל, ניתן לחלק את הדינים לשתי מערכות מרכזיות: דיני השביתה ממלאכת השדה, ודיני ההתנהגות והיחס לפירות הגדלים בשביעית.

במאמר זה, ננסה לעמוד על היסודות ההלכתיים לדיני קדושת פירות השביעית, ומתוך כך על היסודות הרעיוניים שעומדים בבסיסם. נתחיל מפסוקי התורה, דרך מדרשי ההלכה, דברי הגמרא והראשונים, וננסה לשאוב מכל אלו את יסודות קדושת הפירות.

ב. הפסוקים ומדרשי ההלכה

פרשת השמיטה בפרשת בהר (ויקרא כה, א-ז) מחולקת לשלושה חלקים:

א. כותרת למצות השביתה (פסוקים א-ג).

ב. איסורי העבודה בשדה (פסוקים ד-ה).

ג. שימוש בתבואת השנה השישית (פסוקים ו-ז).

נתמקד בחלק השלישי - השימוש בתבואה. נאמר בתורה: "וְהִיְתָה שְׁבִית הָאָרֶץ לְכֶם לְאֹכְלָהּ... וְלִבְהִמְתָּהּ וְלִחְיָהּ אֲשֶׁר בְּאֶרְצָהּ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לְאֹכֵל". יש בפסוקים אלו שני ביטויים המתארים את האוכל עצמו: "שבת הארץ" (שתהיה לכם לאכלה), ו"כל תבואתה". ושתי כתובות לאוכל: "לכם", לבהמה ולחיה.

ככלל, לא ברור מהו האופי של אמירת התורה בפסוקים אלו. האם זו הבטחה, שיהיה לאדם מה לאכול, או שאגב האמירה הזו משתמע איסור אפשרי שאותו מתירה התורה. אם אכן מדובר בהיתר, אפשר להבין את הכתוב כך, שאומרת התורה: באמת כל האיסורים שהוזכרו לעיל מסלקים את האדם מהשדה לגמרי. לאחר שאסרנו את הכל, יש בכל זאת היתר לאכול בלבד.

עצם הצגת החיה והבהמה ככתובת לאוכל, מחזקת את התמיהה מה מנסה התורה לומר בפסוקים האלו, מדוע צריך להתיר לבהמה לאכול מהשדה, הרי דבר זה קורה מאליה.

האם היה אפשר להבין שאסור לבהמה לאכול? או שמא ההפך הוא הנכון - יש כאן אמירה שמצביעה על כתובת שאליה מיועדים גידולי השדה בשביעית?

אפשר לומר שההיתר לבהמה מצביע על משהו שקשור ליסוד של ההפקר שקיים בשביעית, לפיו צריך לאפשר לכולם לאכול, כולל הבהמה והחיה. אמנם הסבר זה קשה מצד פשט הפסוקים: הרי יסוד זה לא מוזכר כאן בפרשה, אלא בפרשת משפטים (שמות כג, יא), שם עוסקת התורה בדין ההשמטה של הקרקע.

דרך אחרת להבין את הפסוקים היא לומר שההיתר לאדם מוגבל. האדם אוכל משהו מסוים, 'שבת הארץ'. ושאר מה שגדל בארץ, 'כל תבואתה', אוכלת החיה והבהמה. לפי זה, נצטרך להגדיר מה מהגידולים אוכל האדם ומה אוכלת הבהמה. בהמשך נשוב להבנה זו. כעת, נעבור לעיון במדרשי ההלכה.

ג. דיני הפירות - עיון במדרשי ההלכה

בספרא (בהר, פרשה א) דרשו מהפסוקים מספר הלכות. נתבונן בשתיים מתוכן, אשר לומדות מהפרשה את דיני הפירות.

הראשונה (פרק א אות י) - "מלמד שאין נאכלת אלא תבואה" - מציבה את השאלה, מאיזה שלב בגידול הפרי הוא נכלל ב"לאכול". העובדה שנאכלת רק תבואה הראויה לאכילה, נובעת מכך שהפרי צריך להגיע לזמן מסוים שבו הוא חשוב 'פרי'. לפני שלב זה, אין אפשרות לאכול אותו בשביעית.

במפרשי הספרא מצאנו שני כיוונים עיקריים בפירוש דין 'אין נאכלת אלא תבואה'. רבינו הלל והקרובן אהרן פירשו, שיש כאן דין חיובי: יש לאכול מהגידולים החל מהשלב בו הם מוגדרים כתבואה, דהיינו משליש גידולם ואילך. לעומתם, הראב"ד ובעל הפירוש המיוחס לר"ש כתבו, שיש כאן דין שלילי: יש איסור הפסד לפירות אלו. נראה שלא מדובר על השחתת הפרי, שהרי כאמור, בשלב זה עדיין איננו מוגדר 'פרי', אלא על החמצת הייעוד שלו. הדרישה של התורה כאן היא שהפירות הגדלים יאכלו כפירות. במהותה גם זו הוראה חיובית, לפיה ה' נותן לנו את הפירות להנות מהם את ההנאה הגלומה בהם כפירות. הרעיון בהוראה הזו הוא למצות את הפוטנציאל שטמון בפרי. אכילה מוקדמת, או כל שימוש אחר בפרי טרם זמנו, מחמיצה מהייעוד של פרי השביעית. המשמעות שנלמדת מהמילה 'לאכול', היא שיש כאן דרישה של התורה, הוראה, למטרתו של הגידול שעתיד להיות פרי, ואיסור לנצל אותו לפני שהוא מגיע לשלב זה.

הוראה שניה שיש בספרא (שם, יא) סביב הפירות, קשורה לשאלה מה מותר לעשות בפרי, כשהוא כבר פרי בשל: "לאכל - לא לעשות ממנה זלחין [ריבוץ הבית], ולא לעשות ממנה מלוגמא [רפואה]".

אם כן, שתי ההלכות שבספרא עוסקות באיסור הפסד הפירות: האחת עוסקת בהוראה לאפשר את גידולו של הפרי, והשניה, בשימוש הנכון בפרי הבשל.

ד. סוגי הדיונים בהלכות הפירות

לדינים המבוארים בספרא, קודמת שאלה יסודית - לאלו גידולים יהיו דינים מיוחדים בשביעית. האם כל מה שגדל בארץ מקבל דינים של שביעית, או שמא גם לזה יש תנאים מסוימים.

אם כן, ניתן לחלק את השאלות לשתיים:

- א. במה יש קדושת שביעית - באלו גידולים אנחנו אומרים שמתקיימים דיני הקדושה. האם בכל דבר שגדל בארץ קיימים דינים מיוחדים?
- ב. באותם הגידולים שבהם יש דינים והלכות שנוגעים לשביעית - מה השימוש המותר ומה אסור.

העובדה שאלו שתי שאלות שונות עולה מחלוקת המשניות, שקבעה את הדינים לפירות שביעית בשני פרקים שונים.

פרק ז דן בשאלה היסודית, באלו צמחים נוהגים דיני שביעית:

כל שהוא מאוכל אדם ומאוכל בהמה וממין הצובעין... יש לו שביעית ולדמיו שביעית.

(שביעית ז, א)

ופירש שם הר"ש: "להאכיל בקדושת שביעית שלא להפסידן". גם בהמשך הפרק, המשניות מבארות מהם סוגי הגידולים שבהם נוהגים דיני שביעית.

פרק ח דן בשאלה אחרת - אלו שימושים ניתן לעשות בפירות שבהם נוהגת שביעית. שם נאמר: "שביעית נתנה לאכילה ולשתייה ולסיכה, לאכל דבר שדרכו לאכול ולסוך דבר שדרכו לסוך" (משנה ב), וכן בשאלה האם מותר להמיר את השימוש הרגיל לשימושים אחרים, כגון האם מותר להשתמש בדברים הראויים לאדם לצורך הבהמה, ולהיפך.

הדיון בירושלמי שואל את שתי השאלות האלו כשתי שאלות נפרדות. ראשית, שואל הירושלמי: "צבעין לאדם, מהו שיהא עליהן קדושת שביעית" (שביעית ז, א). משמעותה

הפשוטה של השאלה היא, מנין לנו שיש קדושת שביעית בגידולים המיועדים לצבע. שאלה זו קשורה לשאלה הראשונה עליה הצבענו לעיל - מהו הייעוד של גידול שעל פיו נקבעת לו קדושה.

הירושלמי (שם) שואל לאחר מכן שאלה אחרת: "אוכלי בהמה, מהו לעשות מהן צבעין לבהמה?" שאלה זו שייכת לשאלה מהם השימושים שניתן לעשות בפירות הקדושים: האם ניתן לקחת דבר שמיועד למטרה מסוימת, ולעשות בו שימוש פחות ערך. האם אוכל אדם ניתן לשימוש גם לבהמה, או האם ניתן לקחת מאכל, ולצבוע איתו.

ה. הפירות הקדושים - שיטת הירושלמי

נניח בינתיים לדיני השימושים המותרים, ונעסוק בשאלה על מה חלה קדושת שביעית. מתוך הדין בשאלה זו נחזור לדון מהם השימושים המותרים.

כפי שראינו, מתוך דברי המשנה (שביעית ז, א) שקובעת במה נוהגת שביעית, עולה שלא כל הצמחים הגדלים בשביעית קדושים. קדושת שביעית מוגבלת לצמחים שיש להם ייעודים מסוימים.

במה תלוי היקף קדושת שביעית? מהיכן למדו באלו גידולים בשביעית תנהג הקדושה? הירושלמי מביא שני לימודים לכך שמין הצובעים קדוש. הלימוד הראשון הוא:

נישמעינה מן הדא: "לכם" - כל שהוא צורך לכם, ותני עלה: כגון אכילה, ושתיה, וסיכה, וצביעה; יצאת מלוגמא - שאינה אלא לחולין, יצאת אלינתין - שאינה אלא לתפילין... ור' יונה... "לכם" - השוה לכלכם.

(ירושלמי שביעית ז, א)

לפי הירושלמי, מהפסוק "והיתה שבת הארץ לכם" למדנו, שיש קדושת שביעית בכל מין שיש בו שימוש לאדם - "צורך לכם". ומכאן, לכאורה, שקדושת שביעית חלה בכל צמח שבני אדם מצאו לו ייעוד או צורך.

אמנם, לפי הירושלמי יש צרכים מסוימים, שאינם גורמים למה שמשתמשים בו לצרכים אלו - להיות קדוש בקדושת שביעית. הירושלמי מגדיר "כל שהוא צורך לכם", וממעט מכלל הצרכים את המלוגמא והאלינתין.¹

נראה, שיש שתי דרכים להסביר מדוע לא כל הצרכים מחילים קדושת שביעית:

1 'מלוגמא' היא סוג של שימוש רפואי; אלינתין מיועד לקטנים (פני משה ד"ה שאינה), או שהוא נועד לחזק את חוש הטעם אצל מי שסובל מהעדר תחושת טעם (מהר"א פולדא ד"ה לתפילין).

א. רק הייעודים הבסיסיים, שיש בהם צורך שווה לכל נפש, גורמים לקדושת שביעית במה שמיועד להם - ולא ייעודים חריגים, שנצרכים רק לחלק מן האנשים.

ב. הדגש במילה "לכם" הוא 'שווה לכולכם': קדושת שביעית חלה דווקא בפירות שמיועדים לצורך השווה לכולם, כפי שהשביעית בכללותה מיועדת לכולם בשווה.² מה שנצרך באופן חריג, למישהו מסוים, הוא משהו שלא כולם שווים בו - ולפיכך לא חלה בו שביעית.

ההסבר בדרך השנייה מחבר את היסוד המגדיר באלו פירות חלה קדושת שביעית לעקרונות נוספים המוכרים לנו בהלכות שביעית. אחד ההיבטים של השביעית הוא, שהפירות מיועדים לכלל ישראל, ולא לאדם פרטי. כאן אנחנו רואים, שהפירות שבהם חלים דיני שביעית הם דווקא פירות שבהם ניתן לקיים מטרה זו. אין קדושת שביעית בפירות שאינם מיועדים לשימוש הראוי לכלל. נראה שלפירוש זה, קדושת שביעית חלה רק בפירות ששייך לגביהם ייעוד לצורך הכלל (ולא בפירות הראויים רק לשימוש חריג ופרטי). כיוון שחלה בהם קדושה - יש לממש את ייעודם, ולהשתמש בהם לצורך הכלל.

גם ההסבר בדרך הראשונה שהצגנו עשוי להיות קשור לנקודה של הייעוד לכלל. ייעודים בסיסיים הם כאלו שקהל רחב צורך אותם. אמנם, ייתכן שהוא נובע מעמדה אחרת. לעמדה זו, בשביעית, התורה מחייבת אותנו להשתמש בארץ רק לצרכינו הבסיסיים ביותר - משום שאנו נדרשים לוותר על מעמד האדנות שלנו על הקרקע, ולהמעיט את מידת השליטה שלנו בשדות.³

הלימוד השני בירושלמי הוא דעת ר' יוסי (האמורא) בשם ר' אלעאי, שלמד מבריייתא:

ר' יוסי בשם ר' לא שמע מן הדא: 'תהיה' - אף להדלקת הנר ולצבוע בה צבע.

בריייתא זו מקורה בספרא (בהר פרשה א, פרק א, הלכה י) (כדברי מהר"א פולדא (בירושלמי שם, ד"ה תהיה)), והיא מתירה את השימוש בפירות שביעית גם לצביעה והדלקת הנר.

2 בעניין השביעית כשנת שוויון, עיין בדברי הראי"ה קוק (שבת הארץ, הקדמה, עמ' 3 [דפוס ראשון]):

"שנת שבתון מוכרחת היא לאומה ולארץ! שנת שקט ושלוחה, באין נוגש ורודה, (דברים טו) "לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שְׁמִטָה לָהּ", שנת שיוון ומרגוע, התפשטות הנשמה בהרחבתה אל הישר האלהי המכלכל חיים בחסד, אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, ושלום אלהי שורר על כל אשר נשמה באפו.."

3 ביובל - שהוא מעין שביעית במובנה הרחב - אכן פוקעת הבעלות על שדות שאינם בבעלות מכוח ירושה (השדות חוזרים לבעליהם הראשונים). ואכמ"ל.

מכך שהותרה צביעה והדלקה בפירות שביעית, ר' יוסי מסיק שקדושת שביעית נוהגת בגידולים המיועדים לצביעה ולהדלקה.⁴

מהו העיקרון של הלימוד שמציע ר' יוסי? נראה להציע, שלפי ר' יוסי הלימוד של הספרא הוא מעין "תהיה - בהוייתה תהא" (סוכה מ, ב): צביעה והדלקת הנר נחשבות כשימושים שאינם פוגעים בפירות השביעית. כלומר, גדרי קדושת שביעית מכילים בתוכם את הצביעה ואת הדלקת הנר. ומכאן, שפירות שמיועדים לצביעה או להדלקה נכנסים בתחומה של קדושת שביעית.

יש הבדל יסודי בין שני הלימודים שבירושלמי: הלימוד הראשון, "לכם - כל שהוא צורך לכם", מתמקד באדם: פירות קדושים בקדושת שביעית רק אם יש בהם שימוש לאדם (לכלל, או לצרכים הבסיסיים - כפי שיתבאר). הלימוד השני, זה של ר' יוסי, קובע את גבולות קדושת שביעית על פי הגדרת הפוטנציאל הטבעי והבסיסי של הפרי.

על פי המוקד הקובע אלו פירות כלולים בקדושת שביעית - האדם או הפרי - ניתן ללמוד מה יהיה אופי הדינים שנמצא בפירות שביעית.

לפי הלימוד הראשון בירושלמי, כפי שנתבאר, דיני שביעית חלים דווקא בפירות שייעודם הוא שימוש של כולם. לפיכך, דיני הפירות מכוונים לשמירה על ייעוד הפירות - לצורך הכלל: פרי שיש בו שימוש 'לכם', לכולכם, אין להעבירו לשימוש אחר. העברתו לשימוש אחר מייעודו הכללי נוטלת אותו מהכלל, ובזה מפקיעה את קדושתו, שמשמעותה - שייכות לכלל מִפְּחֵה השביעית. לכן, לדוגמה, נאסר לעשות מלוגמא - שהיא צורך מצומצם, לחולים בלבד - מפירות שייעודם הוא אכילה, שהיא צורך השווה לכל.

לפי הדרך הראשונה שבה הסברנו את הלימוד הראשון בירושלמי (אם היא אכן נובעת מעמדה אחרת) קדושת שביעית קיימת דווקא בפירות ששימושיהם הם בסיסיים, ואינם ניצול של הארץ באופן אדנותי. ממילא, נאסר לעשות בפירות שביעית שימושים חריגים, כמלוגמא ואלינתיין.

גם אם נאמר בשיטת הירושלמי שאיסור השימוש למלוגמא ולאלינתיין נוגע להפסד, וודאי שאין הכוונה להפסד במשמעותו הפשוטה (נוק, חיסרון וכו') - שהרי בפועל

4 השיטה של לימוד מהגדרת השימושים המותרים להגדרת הפירות הקדושים צריכה עיון, ונרחיב בה את הדיון להלן (בעיסוק בשיטת הבבלי).

נעשה שימוש מלא בפרי. יש להסביר שכוונת 'הפסד', לפי הירושלמי, היא שהייעוד מופסד; או שנגרם הפסד למי שהפרי שייך לו, כלומר - לכלל הציבור.⁵

לפי הלימוד השני שבירושלמי כבר ביארנו, שנראה לומר שקדושת השביעית מוגדרת לפי הייעוד הטמון בפרי, לפי הפוטנציאל שלו. ומכאן, שקדושת שביעית אוסרת על האדם לרתום את פירות שביעית לכל ייעוד שהאדם חפץ בו, ומחייבת אותו לנצל אותם דווקא לייעוד שמתאים למדרגתם.

דוגמה לעובדה שקדושת הפירות עניינה שלא לפגוע בייעודו של הפרי, עולה מתוך הגמרא בפסחים. בגמרא בפסחים (נב, ב) מסופר על ר' אילעאי שקצץ דקלים שעליהם תמרים בתחילת גידולם בשביעית, ושואלת: "היכי עביד הכי? 'לאכלה' אמר רחמנא, ולא להפסד!". נראה, שה"הפסד" האמור כאן הוא מניעת הפרי מלהגיע למילוי ייעודו - אכילת הפרי - בשל קציצת הדקל לפני הבשלת פירותיו.

שני הכיוונים בהבנת קדושת פירות שביעית (מצד האדם ומצד הפירות), שביארנו עד כה לפי הירושלמי, הם שני כיוונים שקיימים בשביעית בכללותה; כעת ראינו כיצד הם מופיעים גם בדיני הפירות. שניהם נוגעים בשאלת הבעלות על הפירות: הכיוון האחד מדגיש את בעלות הכלל על הפירות בשביעית, ומתוך כך את מחויבותו של כל יחיד ויחיד מתוך הכלל - להישאר נאמן לצרכים הכלליים. הכיוון השני מדגיש את חוסר הבעלות של האדם על הפרי מול הקב"ה. לפרי יש ייעוד בסיסי וטבעי (חלק מהווייתו), שניתן לומר שלשמו הוא נברא. בשביעית, האדם זוכה בפרי לשם הייעוד המסוים הזה - ולכן אסור לו לשנות את ייעודו.

ו. הנאתו וביעורו שווה

סוגית הגמרא

מהסוגיה בסוכה (מ, א) עולה כיוון נוסף להבנת דיני הפירות והקדושה.

הגמרא דנה האם יש קדושת שביעית בעצים, ומניחה שבעצים לא אמורה להיות קדושת שביעית. למרות ההכרעה הזו, הברייתא מחלקת בין עצים שלקטם לאכילה לעצים שלקטם להסקה:

5 הרמב"ם בפירוש המשניות (שביעית ד, י) מסביר בפירוש את איסור ההפסד כפוגע בבעלות הציבור:

"אסור לקצוץ האילנות בשנה שביעית, אם התחילו להוציא פירותיהן - מפני שהוא גוזל בני אדם, לפי שה' נתן פירותיהם לכל אדם".

עלי קנים ועלי גפנים... לקטן לאכילה יש בהן משום קדושת שביעית לקטן לעצים אין בהם קדושת שביעית.

(גמרא סוכה מ, ב)

על כך מבארת הגמרא ומציעה חלוקה חדשה:

שאני התם, דאמר קרא "לכם לאכלה" - 'לכם' דומיא ד'לאכלה', מי שהנאתו וביעורו שווה; יצאו עצים, שהנאתן אחר ביעורם.

(שם)

החלוקה היא בין דבר שהנאתו וביעורו שווה לדבר שאין הנאתו וביעורו שווה. בהמשך נדון בהרחבה במשמעות חלוקה זו.

לפני כן יש לציין, שבשלב זה של הסוגיה, גדר 'הנאתו וביעורו שווה', בוחן את השאלה איזה סוג גידול יהיה קדוש בקדושת שביעית. בהמשך הסוגיה הגמרא משתמשת באותו המושג בשביל להגדיר איזה שימוש אפשרי בפירות שביעית:

ההוא לכם דומיא דלאכלה - מי שהנאתו וביעורו שווה, יצאו משרה וכבוסה שהנאתן אחר ביעורן.

(שם)

עצם ההשוואה בין שני הדברים בסוגיה - הגדרת הפירות, והשימוש המותר בהם - דורשת ביאור, ונעסוק בכך בהמשך. נתמקד כעת בעצם המושג של 'הנאתו וביעורו שווה', ובמה שעולה ממנו. נציע ארבע אפשרויות להבין את הדברים.

אפשרות ראשונה - איסור הפסד

אפשרות אחת היא לראות את 'הנאתו וביעורו שווה' כהגדרה באיסור הפסד.

הנאה שהיא וביעורה שווה היא הנאה אפשרית בפירות שביעית בגלל העובדה שאין בה הפסד. כשאדם מאבד דבר בשביל להפיק הנאה שתבוא רק לאחר מכן, אנו רואים את פעולת האיבוד שהתרחשה בתחילה כפעולת הפסד. התורה לא התירה לאדם להפסיד פירות שביעית בשביל ליהנות מהם, אלא התירה לו רק את הנאה. איבוד הפירות בתחילה בשביל ליהנות הוא הבעיה.

נראה שכך הבין הר"ש על המשנה את הסוגיה. המשנה (שביעית ד, ז), דנה בשאלה מאיזה שלב בגידול אפשר לאכול פירות שביעית. הר"ש שם מסביר את השאלה כך:

משום דדרשינן ולאכלה ולא להפסד... ומהאי טעמא ממעטינן בהגזול קמא ובסוף לולב הגזול אפקטויזין, ומשרה וכביסה.

(ר"ש שביעית ד, ז)

כפי שראינו, בסוגיה מבואר שהסיבה לאסור כביסה בפירות שביעית היא מטעם שאין 'הנאתו וביעורו שוה'. אולם הר"ש מפרש זאת מצד הלכות הפסד. לדבריו, כשם שיש בעיה באכילת פירות שביעית טרם הבשלתם, בגלל איסור הפסד, כך ניצולם לדבר שהנאתו וביעורו אינן שווים, הוא מחמת איסור הפסד.

נראה שלדבריו עיקר הציווי בשמירה על הפירות הוא למנוע את הפסדם. למדנו שיש איסור הפסד בפירות שביעית, וכל דבר שיש בו הפסד, אסור. הר"ש מבין שגם 'הנאתו וביעורו שוה' זו דרישה להמנע מהפסד. כיון שבשביל להפיק את ההנאה מהדבר צריך להפסיד אותו, נמצא שהאדם פועל להפסד הפרי עוד לפני ההנאה, ובכך עובר על איסור התורה להפסיד פירות שביעית.

כך מבואר גם בחידושי ר' עקיבא איגר:

דאנן אמרי' דשביעית אסור להפסיד רק בדרך לאכלה היינו דומיא דלאכלה שיהי' הנאה בשעת הביעור, אבל הנאה שלאחר הביעור לא דבשעת ההפסד הרי עדיין לא נהנה והוי כמפסיד בלא תכלית.

(רעק"א ב"ק קא, ב, על תוס' ד"ה להנאתן)

עולה מדבריו, שהתורה לא התירה לאדם לאבד פירות שביעית בלי להנות מהם. לכן כל זמן שאדם לא נהנה הוא עושה פעולת הפסד. גם אם הוא ינהג לאחר מכן, עצם ההפסד לא הותר לו מכיון שההפסד הראשוני הוא בלא תוצאת הנאה ישירה ומיידית.

לכאורה יש לשאול, הרי האדם כאן הוא כסותר על מנת לבנות - מפסיד את הפירות בשביל להפיק הנאה מהדבר, ומדוע יש בכך איסור?

נראה להסביר, שהבעיה היא לא רק במעשה ההפסד, אלא במה שהוא מייצג. עצם ההיתר שאדם לוקח לעצמו פרי ועושה בו כבשלו, מפסיד אותו כדי להפיק ממנו משהו - הוא בעייתו. התורה לא התירה לאדם אלא לאכול. האדם אינו בעלים על הפרי, וכשהוא מפסיד אותו בשביל להפיק משהו אחר, פעולת ההפסד הזו מעמידה אותו כבעלים וכעושה בשלו ואת זה התורה לא התירה.

לאור ההתבוננות הזו ניתן לומר שקדושת הפירות אינה 'קדושה' חיובית. עניינה של הקדושה הוא איסור ההפסד של הפירות.

אפשרות שניה - היתר לאכול אכילת כילוי

רש"י בבבא קמא (קא, ב, ד"ה שהנאתן) מאפיין את 'הנאתו וביעורו שוה' כ"דבר שבשעת הנאתו כלה מן העולם". לפי פירוש זה של רש"י, עיקר ההגדרה היא שההנאה המותרת היא הנאה שאחריה לא נשאר דבר מהפרי.

נראה שמשמעות שיטה זו היא שמה שהתורה מתירה בשביעית זו הנאה שמכלה את הפרי. אסור לאדם ליהנות מהפרי ולהשאיר אותו. התורה לא התירה כל הנאה, אלא הנאה מכלה. אכילה היא דוגמה להנאה כזו שמכלה את הדבר ולא משאירה ממנו.

נחדד מעט את ההבנה ונאמר שהשימוש היחיד שהתירה התורה בפירות שביעית הוא לבער אותם. התורה התירה ליהנות רק הנאה שמבערת את הפירות, ולא הנאה שמאפשרת לשמור את הפירות.

דבר זה יסביר את הקשר שרש"י מדגיש בסוגיה בבבא קמא, בין הנאה לבין ביעור. רש"י כותב שם:

מי שהנאתו וביעורו שוה. הנאה שהיא בשעה שהוא כלה מן העולם אתה יכול ליהנות מפירות שביעית קודם זמן הביעור.

(רש"י בבא קמא קב, א ד"ה מי)

לכאורה הזכרת הביעור לא שייכת לכאן, ומדוע הדגיש רש"י את זמן הביעור בהקשר להלכה העוסקת באופי ההנאה מן הפירות?

נראה שכוונת רש"י היא לומר שמדין ביעור פירות שביעית למדנו עיקרון על כל החזקת הפירות. העובדה שיש ביעור בסוף התקופה מלמדת שפירות שביעית לא ניתנו לנו בשביל להחזיק בהם. מה שעומד לנגד עיניו של האדם האוכל מן הפירות, היא העובדה שלאחר זמן הוא צריך לבער את הפירות. ממילא מכאן למדנו שגם לפני זמן הביעור, החזקה בפירות אינה מלאה, ולא ניתן להחזיק בהם אלא בשביל ליהנות מהם הנאה שמכלה אותם. פירות שביעית ניתנו רק בשביל להשתמש ולכן הנסיון לשמור אותם הוא נגד רצון התורה. אם כן, גם עד הביעור לא ניתן להחזיק בהם, אלא רק בשביל הנאה שיש בה כילוי.

לסיכום: לפי רש"י נראה שהגדר של 'הנאתו וביעורו שוה' אינו איסור הפסד, אלא נלמד מהמילה "לאכלה". פירות שביעית ניתנו לדבר אחד בלבד, לאכלה, לשמוש של הנאה שמכלה אותם.

בין בעיית הפסד, להיתר אכילה מכלה

נראה כי תהיה נפקא מינה בין הפירוש של רש"י בבא קמא לבין הבנת הר"ש ורעק"א. במקרה שהאדם יפיק מפירות שביעית הנאה שאינה מכלה, לדוגמה הנאת ריח. כאן הוא לא צריך לכלות את הפירות בשביל ליהנות, וממילא אין כאן ביעור והפסד לפני ההנאה. בעל המאור בסוכה (יט, ב, מדפי הרי"ף), כתב שהנאה כזו תהיה אפשרית. כך כותב גם רעק"א (בבא קמא קא, ב, ד"ה שם תוד"ה שהנאתן): "אבל בהיפוך הנאה דקודם ביעור דלא נפסד ליכא איסור".

לפי דברי רש"י יש מקום לומר שהנאת ריח לא תהיה מותרת, בגלל העובדה שהיא לא מכלה. דווקא הנאה שמכלה היא ההנאה שמותרת בשביעית. התורה לא התירה לאדם להעמיד דבר מפירות שביעית לרשותו ולנצל אותו, היא התירה רק להנות בו בדרך ביעור.

ההבדל בין איסור הפסד, לבין ההיתר להנאה שמכלה בלבד, מתברר בדברי הראשונים על לולב. רש"י (סוכה מ, א, ד"ה יצאו) כתב שלולב מוגדר כ'הנאתו וביעורו שוה' כי כאשר מטאטאים בו הוא הולך וכלה. אולם בעל המאור שם (יט, א מדפי הרי"ף) כותב שבלולב ההנאה אפשרית בגלל שאינו מתכלה בשמוש בו. רש"י לא יוכל להגיד הסבר זה.

נפקא מינה אפשרית נוספת בין הפירושים עולה מדברי תוס' בבבא קמא (קא, ב, ד"ה והאיכא). התוס' אומרים שגם אם בתחילת תהליך הכילוי אין עדיין הנאה, אם בהמשך התהליך מצטרפת הנאה, הרי זה חשוב 'הנאתו וביעורו שוה' לענין שביעית.

נדון בזה לפי דברינו לעיל: אם הבעיה ב'הנאתו וביעורו שוה' היא מצד איסור הפסד, לכאורה כאן מתחיל הפסד בלי שיש עדיין הנאה. ונראה היה לאסור באופן כזה. לכן, נראה שהתוספות יסבירו שהבעיה אינה בעיית הפסד קודם להנאה, שהרי מתרחש כאן הפסד קודם להנאה ובכל זאת הדבר מותר.

נראה לפיכך שהבעיה ב'הנאתו וביעורו אינו שוה' היא שההנאה מתרחשת לאחר סיום ההפסד. כלומר האיסור הוא בניתוק שבין ההנאה לפעולת ההפסד. לאור דברינו לעיל, נראה שתוס' בעצם מכוונים לכך שההפסד דרוש בשביל להגדיר את ההנאה המותרת, וההנאה עצמה מותרת כאן בגלל שכאשר האדם נהנה הוא מכלה את הדבר. בגלל שההנאה התחילה לפני סוף ההפסד, זו הנאה שמכלה את הדבר.⁶

השלכה לצביעה

רש"י בבבא קמא (קא, ב, ד"ה יצאו עצים) הגדיר שצביעה מותרת ויש בה קדושה, "אבל מיני צבעים בשעת רתיחת היורה כלה השורש וקולט הצבע נמצאו הנאתו וביעורו שוה הלכך חיילא עלייהו שביעית". כלומר, צביעה חשובה הנאה וביעור בשווה בגלל שהשורש כלה כשהצבע נקלט ביורה. שוב עולה שמשמעות 'הנאתו וביעור שוה' היא שכאשר האדם מפיך מהפרי הנאה הוא מכלה אותו, והפקת ההנאה אפשרית רק ע"י הכילוי - הכילוי והתפוקה באים כאחד. לעומת זאת, במשרה וכבוסה קודם שורים, היין מתקלקל, ואחר כך הבגד מתכבס.

תוס' (שם ד"ה שהנאתן) הסבירו אחרת. לדעתם הנאת הצבע היא כשבמהלך לבישת הבגד, הצבע הולך ודוהה. בניגוד לרש"י שההנאה לשיטתו מכלה את הדבר בצורה ישירה ואולי גם מיידית, בתוס' מדובר בפעולה אגבית לגמרי. לבישת הבגד אינה כילוי של הצבע, אלא הכילוי שקורה אגב הלבישה.

לפי הסברא שהבעיה היא הפסד, נראה שכאן יש מעין 'מתיר' להפסד. במצב כזה, שבו האדם נהנה אגב ההפסד, האדם אמנם מפסיד את הבגד אבל אין לראות בזה מעשה הפסד, כי יש לו הנאה מהצבע תוך כדי הכילוי.

אפשרות שלישית - ההפסד כמגדיר את ההנאה

נראה שניתן להתבונן בדין זה באופן אחר, לפיו לא נדון בשאלת ההפסד אלא בשאלת ההנאה. התורה לא אמרה שאסור להפסיד פירות שביעית, אלא אמרה שפירות שביעית הם 'לאכלה', כאשר מהדרישה 'לאכלה' למדנו 'ולא להפסד'. התורה אמרה שהפירות עומדים לדבר מסוים, ומה שאינו כזה הוא הפסד. לפי זה יתכן שאנחנו צריכים להגדיר מהי ההנאה שהתורה נתנה לאדם.

העובדה שהפרי מתבער בזמן שנהנים ממנו היא סימן לכך שההנאה צומחת מתוך הפרי. כך דין 'הנאתו וביעורו שוה' אינו פותר בעיה של הפסד, וגם לא של הנאה של כילוי שרק היא הותרה, אלא זהו סימן לכך שההנאה שהאדם נהנה מופקת מגוף הדבר עצמו. התורה התירה את ההנאה הגלומה בפרי עצמו, אך הנאה שאינה מהפרי עצמו אלא אגבו אסורה.

לאור זה ניתן להבין גם את דברי התוס' שהבאנו לעיל, על היתר להנות בהנאה שמתחילה לאחר תחילת הביעור בטרם הוא נגמר. גם הנאה כזו נחשבת הנאה שצומחת מתוך הדבר עצמו, כיון שבסופו של דבר היא מתרחשת תוך כדי הביעור.

לפי זה, בהנאת ריח, כיון שהדבר קיים זו לכאורה הנאה שמגולמת בדבר עצמו. אמנם יתכן שיש לדחות ולומר שאנו מתירים דווקא את ההנאה שקיימת בעצם הדבר. ההפסד מלמד שזו הנאה מעצם הדבר, והנאת ריח שבה הדבר קיים נחשבת הנאה חיצונית ולא הנאה מעצם הדבר.

אפשרות רביעית - הנאת התכלית

ההבנה לפיה בשביעית נדרשת הנאה מתוך הדבר עצמו מביאה להבחנה בעיקרון נוסף שעולה בהסברת המושג 'הנאתו וביעורו שוה'.

הייחודיות של הנאת אכילה היא בכך שזו הנאה שבשביל להפיק אותה לא צריך להפסיד את הפרי ולכלות אותו כשלב מקדים להנאה. העובדה שבשביל ליהנות ממשוה צריך לכלות ולהפסיד אותו, היא עצמה הבעיה. הבעיה אינה הפסד, אלא שזה ביטוי להנאה

שצומחת על גבי הפסד. הנאה כזו היא הנאה פגומה, והתורה רוצה שבשביעית לא נצטרך להפסיד בשביל להנות. העובדה שצריך להפסיד בשביל ליהנות, היא ביטוי להסתכלות נמוכה שלא רואה בדבר תכלית, אלא אמצעי למשהו אחר. התורה דורשת מאיתנו לראות בפירות שביעית תכלית לעצמם ולא להפוך אותם לאמצעי. הנאת אכילה היא כזו כי בהנאה זו לא מפסידים בשביל ליהנות, אלא נהנים ומתוך כך הדבר בא לידי כילוי.

ייתכן להוסיף כאן נקודה נוספת. עצם העובדה שהנאה דורשת פעולת הכנה היא בעייתית, היא מביאה לידי ביטוי את חוסר התכליתיות שקיימת בבריאה עצמה. הבריאה פגומה, מקוללת, התכלית לא מופיעה בה. וקדושת השביעית דורשת לפגוש את התכלית שנמצאת בדברים. המציאות בה צריך להפסיד ולהכין את המציאות היא ביטוי למציאות מקולקלת, היא מצביעה על הפגם שבו הדברים בריאה אינם מתוקנים. בשביעית התורה דורשת מאיתנו לראות את המקום המתוקן שבו התכלית של הדבר מגיעה בלא פעולת הכנה נוספת.

לאור זה נבין את דברי התורה - "לאכלה" - ולא כאמצעי למשהו אחר. התורה דורשת מאיתנו לראות בפירות שביעית מטרה לעצמם, ולא להשתמש בהם כפלטפורמה לדברים אחרים.

את היסוד הזה ניתן למצוא גם באיסורים נוספים בפירות שביעית, אחד הבולטים בהם הוא איסור סחורה. איסור סחורה נלמד גם הוא מהפסוק 'לאכלה' - ולא לסחורה. הראשונים דנו באופנים שונים של האיסור. נראה לומר שגם בסחורה הבעיה היא שכשאדם עושה סחורה בפירות שביעית הוא רואה בהם אמצעי ולא מטרה. דרכו של הסוחר היא שהוא לא מתייחס לחפץ עצמו, אלא לעובדה שניתן לסחור בו, להפיק ממנו משהו אחר, כסף. לכן גם דרכי המסחר שנאסרו בפירות שביעית הן כאלו שהופכות את הפירות לכסף. כסף הוא האמצעי במובן החד ביותר, הוא דבר שבו עצמו אין מטרה אלא רק יכולת להשיג דברים אחרים.

הדברים מתחדדים מעצם הלימוד מהמילה 'לאכלה'. התורה לא כתבה איסורים בשביעית, אלא כתבה מה רצון ה' בפירות השביעית, ולדברינו היסוד הוא הצורך לראות בפירות שביעית מטרה לעצמם.

סיכום - דין 'הנאתו וביעורו שוה'

ראינו ארבע דרכים להבנת דין 'הנאתו וביעורו שוה'. האפשרות הראשונה שהעלנו, היא שהדין הוא דין בהפסד הפירות, שלא ניתן להפסידם ללא הנאה מיידית. האפשרות השנייה שהוצעה היא שכל ההנאה המותרת היא כילוי בלבד - לא הותרה שמירת הפירות, אלא ביעורם בלבד. האפשרות השלישית היא שההפסד הוא סימן לכך

שההנאה צומחת מתוך הפרי עצמו. לבסוף, הצענו שיש כאן עקרון לפיו צריך לראות בפירות השביעית את התכלית, ולא אמצעי לדבר אחר.

ז. חזרה לסוגיית הגמרא בסוכה

בתחילת דיוננו, עמדנו על כך שבהגדרת קדושת הפירות יש שני דיונים, שאין הכרח לקשור ביניהם: א. במה יש קדושת שביעית; ב. עבור מה ניתן לנצל את הפירות הקדושים בקדושת שביעית. ייתכן שגידול מסוים יוגדר כגידול שיש בו עניין לבני אדם, שיש בו תכלית, ולפיכך מתקיימים בו דינים של שמירה מהפסד, או אכילה והנאה לפי כללי קדושת שביעית, כמו שהגדרנו לעיל. בשלב ראשון יש להגדיר את הפרי ככזה שמתקיימת בו קדושת שביעית, ובשלב שני הוא יקבל את ההלכות של השביעית.

האם יש הכרח שתהיה הלימה בין הדברים? לכאורה אין צורך לתלות את שני הדיונים זה בזה. ההלכה של 'הנאתו וביעורו שוה', היא דרך ההנאה הרצויה מהפרי שבו חייבה התורה דיני שביעית, מסיבות אחרות, וכמו שראינו בירושלמי. כך שייתכן שיש פרי שניתן למצוא בו הנאה וביעור שוה, ועדיין הוא לא קדוש כי לא מתקיימים בו תנאים אחרים.

הסוגיה בסוכה (מ, א-ב) מפתיעה בכך שהיא תולה את שני הדיונים זה בזה. בסוגיה ישנם שני חלקים. החלק הראשון עוסק בשאלה על איזה גידולים חלה קדושת שביעית. הגמרא דנה האם תהיה קדושת שביעית בעצים, ומניחה שבעצים לא אמורה להיות קדושת שביעית. לעומת זאת הברייתא מחלקת בין עצים שלקטם לאכילה לעצים שלקטם להסקה:

עלי קנים ועלי גפנים... לקטן לאכילה יש בהן משום קדושת שביעית לקטן לעצים אין בהם קדושת שביעית.

(גמרא סוכה מ, א)

על כך מבארת הגמרא:

שאני התם דאמר קרא לכם לאכלה לכם דומיא דלאכלה, מי שהנאתו וביעורו שוה, יצאו עצים שהנאתן אחר ביעורם.

(שם)

בשלב זה של הסוגיה, הגמרא משתמשת בכלל 'הנאתו וביעורו שוה', כמדד לקבוע על פיו איזה גידול יהיה קדוש בקדושת שביעית.

בחלקה השני של הסוגיה תולה הגמרא את שאלת הגידולים הקדושים במחלוקת תנאים בדיני השימוש בפירות שביעית - מחלוקת בין חכמים לר' יוסי. דעת ר' יוסי מזכירה מאוד את הדעה שאותה ראינו בסוגיה בירושלמי פרק שביעי, אך דעת תנא קמא שונה:

ועצים להסקה תנאי היא, דתניא: אין מוסרין פירות שביעית לא למשרה ולא לכבוסה, רבי יוסי אומר: מוסרין. מאי טעמא דתנא קמא - דאמר קרא לאכלה - ולא למשרה, ולא לכבוסה. מאי טעמא דרבי יוסי - אמר קרא לכם - לכם לכל צרכיכם, ואפילו למשרה ולכבוסה. - ותנא קמא, הא כתיב לכם! - ההוא לכם דומיא דלאכלה - מי שהנאתו וביעורו שוה, יצאו משרה וכבוסה שהנאתן אחר ביעורן.

(שם)

בהמשך הדברים הגמרא מסבירה מדוע לר' יוסי ממעטים מלוגמא ולא כביסה:

מרבה אני את הכבוסה - ששוה בכל אדם, ומוציא את המלוגמא - שאינה שוה לכל אדם.

(שם, עמוד ב)

למרות הדמיון בדרך הלימוד שלומדת מ'לכם', כאן המחלוקת אינה כמו בירושלמי. שם, עסקה המחלוקת בשאלה מהם הגידולים הקדושים, ואילו כאן נקודת המחלוקת בין הלימוד מ'לאכלה' ובין הלימוד מ'לכם' היא בשאלה מה ניתן לעשות בפירות הקדושים. לפי חכמים מותר לעשות רק דברים שהם 'לאכלה', שהנאתו וביעורו שוה, ולפי ר' יוסי ניתן לעשות רק דברים שהם 'לכם', לכולכם, ועל כן ממעטים מלוגמא.

הגמרא תולה את השאלה על עצים האם קדושים בקדושת שביעית או לא, במחלוקת בין ר' יוסי ורבנן לגבי השימושים המותרים והאסורים.

נחלקו הראשונים בדרך הלימוד. ר' אברהם אב"ד (הובא ברשב"א ב"ק קב, א ד"ה ה"ג) גרס בסוגיה שהמחלוקת היא האם יש קדושת שביעית בעצים (ולא דווקא בעצי הסקה). לפי ר"א אב"ד, העובדה שחכמים אומרים שהתורה אפשרה רק שימושים שהם כמו אכילה, מלמדת שלשיטתם הדברים הקדושים הם דברים שאופי השימוש בהם הוא כזה שניתן להגדירו 'לאכלה'. ר' יוסי לומד, שהתורה מאפשרת שביעית גם שימושים שהם 'לכם' - ששוים לכל אדם. לשיטתו ההיתר רחב יותר, וממילא גם דברים נוספים יכולים להיות קדושים בקדושת שביעית.

מדבריו של ר"א אב"ד עולה נקודה חשובה. התורה לא הגדירה פירות שקדושים בקדושת שביעית. הדבר היחיד שאליו התורה מתייחסת בהקשר זה הוא דיני השימוש

בגידולים הגדלים בשביעית. התורה התירה דרך שימוש מסויימת, ודרך השימוש מצביעה מצד עצמה על הדברים שבהם שייך להשתמש באופן זה. הארץ מגדלת גידולים שונים, והתורה אומרת לנו שהגידולים הגדלים בארץ ניתנים לשימוש בדרך מסויימת בלבד - רק בדרך של אכילה או רק בדרך של הנאה כללית. למדנו מכאן, שהגידולים שאלו השימושים שלהם, הם הדברים שעליהם התורה מדברת. מתוך כך נחלקו האם תהיינה הלכות כאלו לעצים: לפי ר' יוסי יש הלכות בעצים שהרי יש בהם שימושים מתאימים לכולם, ולפי חכמים אין הלכות בעצים אלא רק בדברים שאפשר לאכול אותם.

מצאנו שיטה נוספת בראשונים בהסבר הסוגיה. רש"י הביא גרסא של רבותיו להסביר את המחלוקת. גרסתם היא "וסתם עצים להסקה תנאי נינהו", כאשר תלתה הגמרא זאת במחלוקת ר' יוסי ורבנן. במסכת סוכה רש"י לא מקבל את הגרסא ואת ההבנה של רבותיו, אך בכבא קמא (קב, א) הסביר רש"י את שיטתם.

הסביר רש"י, שחכמים ור' יוסי נחלקו האם יכול אדם לשנות מייעודו המהותי של הפרי בשביעית - לפי חכמים לא ניתן לשנות, לפי ר' יוסי ניתן לשנות. לפי חכמים הייעוד קרוי על הפרי מהרגע הראשון, ולא ניתן לשנות אותו. כך מובנת דעת חכמים שאמרו שפרי שסתמו לאכילה לא ניתן לייחדו וליעד אותו לשימוש אחר שאינו כעין אכילה. לעומת זאת, לפי ר' יוסי ניתן להגדיר לפירות ייעוד אחר מהיעוד הראשוני שלהם. אין הדין שמלכתחילה סתם פירות לאכילה ניתנו, ועל כן ניתן לשנות את היעוד כרצונו ובלבד שהוא שווה לכל אדם. לכן ניתן לשנות למשרה וכבוסה, כי ברגע שאדם משנה את היעוד של הפרי למטרות אלו, הופך הפרי להיות דבר שהנאתו לאחר ביעורו, ולכן ניתן להשתמש. לאור זאת, נחלקו התנאים בעצים להסקה. האם היעוד של הפרי חל עליו מהיווצרותו, כי סתם עצים להסקה וממילא לא ניתן להחליט שיש להם יעוד אחר, או שהייעוד נתון לשינוי לפי מחשבת האדם.

יש לשים לב, שלפי פירוש זה מסכים ר' יוסי לחכמים, שפרי שהנאתו וביעורו שווה, לא ניתן לעשות בו דברים אחרים שאינם הנאה וביעור שווה. גם ר' יוסי מודה שההלכה היא שדבר שהנאתו וביעורו שווה צריך לנצל לייעודו, אך הוא חלוק על חכמים בשאלה מתי נקבע הייעוד, ובעצם מי קובע את ייעוד הפרי. לדבריו, יש לאדם אפשרות להשפיע על הגדרת הפרי.

המחלוקת מתי נקבע ייעודו של פרי עשויה להיות מחלוקת נפרדת ולא מחלוקת בענין שביעית. אולם פשט הדברים בדעת ר' יוסי מעיד על כך שזו מחלוקת בענין שביעית, שהרי ר' יוסי לומד את דינו מהפסוק הנאמר בשביעית, מ'לכם'. גם לשיטתו יש הגבלה

עד כמה ניתן לשנות את ההגדרות, כך שנראה שגם לדעת ר' יוסי זו סברא בהלכות שביעית.

נראה לבאר שלפי חכמים מעמדו של הפרי נקבע על ידי טבעו של הפרי. יש לו ייעוד ברור והוא קבוע. בשביעית הותר לאדם לנצל את הפרי לייעודו ומעבר לזה אין לו אפשרות לשנות. לפי ר' יוסי, מעמדו של הפרי נקבע לפי האדם. הפירות מיועדים לאדם ולכן יש לו חלק בקביעת היעוד, לאור השאלה איזה הנאות הוא מפיך מהפרי. אולם התורה מאפשרת הנאות, רק אם זה במרחב ההנאות ששייכות לכולם.

המחלוקת בצורתה זו, מזכירה את ההבדל שבין שני הלימודים בירושלמי (שביעית ז, א), בשאלה האם עניין השביעית הוא להיות נאמן לפרי, לייעוד המקורי שניתן בו, או שעניינה ליעד את הפרי לכולם. ייעודו הטבעי של הפרי, הוא ביטוי למה שניתן בו בבריאתו, לעובדה שהוא בריאה שיש בה טבע שניתן בה מלמעלה על ידי הקב"ה. לעומת זאת ייעודו לכולם מצביע על השייכות של הפירות לכלל.

אפשרות ההנאה כמגדירה את קדושת הפירות

רש"י עצמו הסביר במסכת סוכה בצורה שלישית. לאורך הסוגיה בסוכה, לומד רש"י את הדין של הפירות, שהובא בחלק הראשון בסוגיה, מהדין של השימושים המותרים. לפי דבריו יש כאן באמת שני דברים שהם דבר אחד, מעמד הפירות כקדושים נגזר מהשימושים האפשריים בהם. התורה הצביעה על הנאות מסוימות שאפשרות בשביעית, ואמרה התורה שפרי שעומד להנאות הללו, הוא הפרי הקדוש. פרי שאין בו הנאה כזו אינו קדוש, והסיבה היא שהוא לא עומד להנאה כזו. זה לשון רש"י:

שאינן שביעית נוהגת אלא בפרי העומד להנאות הללו, דהכי נמי מדרש קרא, והיתה שבת הארץ נוהגת במה שלכם לאכלה שהנאתו דומה לאכילה.

(רש"י סוכה מ, א, ד"ה שהנאתו)

לדברי רש"י, בכך שהגדירה התורה את הפירות שבהם חלה שביעית היא למעשה אמרה כי השביעית חלה על דבר שיש בו אפשרות הנאה כזו של הנאתו וביעורו שווה. כך גם לענין עצים להסקה, שהם עצים שאין בהם הנאה וביעור שווה, נחלקו בשאלה האם הם קדושים או לא קדושים. מי שמאפשר בשביעית רק הנאה כזו שהנאתו וביעורו שווים, אומר שדבר קדוש הוא הדבר שיש בו את ההנאות האלו שהתורה הצביעה עליהן. ר' יוסי שלא דרש הנאות כאלו אומר שגם אם הפרי לא עומד להנאה כזו הוא קדוש. בשביעית מותרת הנאה שלא דורשת כל ביעור לפנייה. ויותר מזה, רק דברים שיש בהם אפשרות הנאה כזו, הם הדברים שבהם חלה שביעית, אלו הדברים הקדושים. השביעית מפגישה אותנו עם דבר שהנאתו לא דורשת הכנה נוספת.

מה עומד ביסוד הדרישה הזו?

לעיל ביארנו את הגדר של הנאתו וביעורו שווה, כך שההנאה שמותרת בשביעית היא רק כזו שרואה בפרי מטרה מצד עצמו. הנאה שהופכת את הפרי לאמצעי לדבר אחר לא הותרה. התורה אומרת שלא ניתן לראות בפירות שביעית אמצעי לדברים אחרים. העובדה שצריך לבער את הפרי הופכת אותו לאמצעי למשהו אחר.

נראה שמסיבה זו לומדים מכך גם אילו פירות קדושים. דווקא הפירות שהם לא אמצעי לדבר אחר, הפירות שמאפשרים הנאה כזו שלא דורשת הכנה, ללא פעולות מקדימות, הם פירות קדושים. קדושת השביעית היא קדושת התכלית. היא קיימת במה שניתן לפגוש בו את התכלית ללא אמצעים. נראה שניתן לנסח כאן שהקדושה בשביעית היא העובדה שאנחנו רואים את התכלית בדבר עצמו, ולא רואים בו אמצעי לדבר אחר. קדושה זו מתקיימת בדברים שמביאים זאת לידי ביטוי. יש פירות שמביאים דבר כזה לידי ביטוי. הם באים מוכנים לתכליתם, ואת התכלית הזו אנחנו גם מצוים לפגוש בהם.

בזה נמצאנו מאחדים את שתי דרישות התורה, ביחס להגדרת הפרי וביחס לשימושיו האפשריים. דרישת התורה היא: יש פירות שנושאים בתוכם הנאה מסוימת, שיש להם מטרה מסוימת שכבר גמורה ומוכנה בתוכם, ואנחנו מצוים לראות אותה בהם, ולא להפוך אותם לאמצעי למשהו אחר.

ח. פירות שביעית ותיקון חטא הארץ

העובדה שהשביעית מתקיימת בדברים שבהם לא צריך עבודת הכשרה, קלוקל והפסד, מבטאת את זה שבשביעית אנחנו פוגשים מציאות מתוקנת. לאחר חטא אדם הראשון הארץ התקללה, ומאז היא צריכה עיבוד ותיקון, חרישה וזריעה. התורה אוסרת על כל אלו בשביעית ומצווה אותנו לפגוש את התכלית המוכנה שבדבר.

מעבר לזה, הארץ מתקללת לאחר שהארץ כבר חטאה ביום השלישי, ובמקום עץ פרי הוציאה עץ עושה פרי. חטא הארץ מבואר בדברי הרב קוק (אורות התשובה ו, ז), כך שהארץ נתקה בין האמצעי למטרה. הארץ ראתה באמצעי דבר מנותק, ובעשיית עץ עושה פרי, נתקה בין האמצעים למטרה ולא פגשה את המטרה של הדברים בתהליכים המקדימים להם.

העובדה שהאמצעים שמשרתים ומחזיקים מטרה רוחנית, מנותקים מהמטרה שלהם היא ביטוי לניתוק שבין הבריאה למטרתה. אור המטרה לא מופיע באמצעי. הרב מסביר שהעובדה שהמטרה מנותקת מהאמצעים היא חלק מהקללה שנתקללה הארץ. החיסרון שלנו גורם לנו לא לראות את המטרה בדברים ולהתייחס אליהם כאמצעים.

קדושת שביעית קיימת בדברים שאנחנו רואים בהם מטרה. הפירות הם הדברים שבהם נשמרה המטרה, ובהם אנחנו פוגשים את התכלית.

הסוגיה מלמדת אותנו שגם עצים, אם האדם רואה בהם מטרה יכולים להפוך להיות קדושים בקדושת שביעית. כל דבר שהמטרה מופיעה בו קדוש בקדושת שביעית. דווקא האדם, יכול לקחת עצים, שהם אמצעים, ולראות בהם את המטרה ולהחיל עליהם קדושה. כך נמצא האדם גואל את הארץ מקללתה.

ניתן להציע לפרש ולדרוש כך את הפסוקים בפרשה, בהם פתחנו. הפסוקים מבחינים בין מה שהאדם אוכל למה שאוכלת החיה. "שבת הארץ - לכם לאכלה". לעומת זאת "ולבמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול". מבואר כאן שהאדם והחיה אוכלים דברים שונים בשמיטה. החיה אוכלת תבואה. האדם כנראה לא אוכל תבואה אלא פירות - 'שבת הארץ', אלו הדברים שבהם לא צריך כל מלאכת הכנה, דברים אלו הם מאכלו של האדם. התבואה היא הדבר שנתקלל וצריך מלאכות הכנה בשביל לאכול אותו, את זה לא אוכל האדם אלא החיה.

ט. סיכום

דיוני קדושת פירות השביעית, מתפצלים לשני נושאים - במה נוהגת קדושת שביעית, ומה הם השימושים המותרים בפירות אלו. חז"ל קישרו שני דיונים אלו בקשר הדוק. במאמר זה, בחנו את היסודות לשני הדיונים, ובסופו הצענו יסוד משותף לדינים אלו, לפיו יש לראות בפירות ביטוי לתכלית הבריאה. יסוד זה הוא שמגדיר את הפירות הקדושים - פירות שניתן לראות בהם הסתכלות זו, והוא שמגדיר את השימוש המותר בפירות - שימוש שמשתמש בהם בצורתם הנוכחית, כתכלית לעצמה, ולא כיעוד לדבר אחר.